

Sənubər MUSTAFAYEVA
*Kitabxana resursları və informasiya axtarış
sistemləri kafedrasının baş müəllimi*

**AVTOMATLAŞDIRILMIŞ KİTABXANA SİSTEMİ
ŞƏRAİTİNDƏ AMEA MƏRKƏZİ ELMI KİTABXANASI
FONDUNUN TƏŞKİLİ**

***Açar sözlər:** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası MEK-sı, Avtomatlaşdırılmış sistemlər, AMEA MEK-in elektron kataloqu, AMEA MEK-də avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi, AMEA MEK-də kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması.*

***Ключевые слова:** ЦНБ-ка Национальной Академии наук Азербайджанской Республики, Автоматизированные системы, Электронный каталог ЦНБ-ки НАН Азербайджана, Применение автоматизированных систем в ЦНБ НАН Азербайджана, Автоматизация библиотечных процессов в ЦБН НАН Азербайджана.*

***Key words:** CSL of the National Academy of Sciences of the Azerbaijan, the automated systems, electronical catalogue of CSL of the NAS of Azerbaijan, application of the automated systems in CSL of the NAS of Azerbaijan, automation of library processes in CSL of the NAS of Azerbaijan.*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan elminə, təhsilinə, mədəniyyətinə göstərilən qayğı bu gün Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilir. Cənab Prezidentin bu sahənin inkişafına yönəlmiş fəaliyyəti elmi ictimaiyyət tərəfindən də yüksək hörmətlə qarşılır. Prezident cənab İlham Əliyevin 20 aprel 2007-ci il tarixdə “Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” imzalamış olduğu Sərəncam bir daha sübut edir ki, ölkə kitabxanalarının inkişaf etdirilməsi dövlətin mədəniyyət sahəsindəki strategiyasının prioritetidir. Bu gün AMEA MEK-sı öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir.

Dünya təcrübəsində təsdiq edilmişdir ki, kitabxanalarda yeni xidmət formalarına keçmək üçün yeganə və real baza – qabaqcıl telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarıdır. Buna görə də müasir kitabxanalar, o cümlədən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının mütəxəssisləri cəmiyyətdə gedən bu dəyişikliklərə nəinki biganə qalmır, həmin prosesdə aktiv iştirak etməklə yüksək nailiyyətlər əldə edirlər.

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası Azərbaycanın görkəmli ziyalıları, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, T.Şahbazi, H. Zeynallı və başqalarının təşəbbüsü və yaxından köməyi ilə 1923-cü ildə təşkil edilmiş “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nin nəzdində yaradılmışdır (4,s.41).

Hazırda ölkəmizdə təbiətşünaslıq, sosial-iqtisadi, siyasi, humanitar və texniki elm sahələri üzrə ən iri elmi kitabxana sayılan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası dünya xalqlarının 50 dildə nəşr olunmuş 3 milyondan artıq elmi ədəbiyyatı əldə edən informasiya fonduna malik olub, 30 mindən artıq oxucuya xidmət göstərir (3,s.7).

Qeyd etmək lazımdır ki, AMEA MEK-sı Azərbaycanın ilk böyük elmi və mədəni müəssisələrindən biri olduğuna görə onun fondu daima yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilmişdir. Məlumdur ki, kitabxanaların fondları bir qayda olaraq məzmun və tipologiya baxımından olduqca mürəkkəb, hərtərəfli və rəngarəng olurlar. Kitabxanalara müraciət edən oxucuların sorğuları da olduqca müxtəlif, mürəkkəb, əksər hallarda isə çoxcəhətli olur. Belə sorğuları ödəmək, ümumiyyətlə oxuculara kitabxana-informasiya xidmətini təşkil etmək dolğun kitabxana fondu olmadan qeyri-mümkündür.

Fond fəaliyyət göstərən kitabxananın əsasını təşkil edir və kitabxana fondsuz ictimai institut kimi mövcud ola bilməz. Kitabxana fondu-bütünlükdə cəmiyyətin, habelə onun ayrı-ayrı üzvlərinin məlumat tələbatının ödənilməsində əsas mənbə hesab olunur. Bütün ölkə ərazisində əhaliyə xidmət işini təşkil edən kitabxana fondlarının yaradılması mədəniyyətin ən böyük nailiyyətlərindən biri sayılır. Kitabxana fondlarında toplanan sənədlər oxucuları elmi biliklərlə silahlandırır.

Kitabxana fondu mürəkkəb anlayışdır. Onun əsl mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi, onun təcrübi prosesdə meydana gəlməsi səviyyəsinin öyrənilib izah edilməsi çətinlik yaradır. Lakin mahiyyətini bilmədən onun formalaşmasını və idarə edilməsini bilmək qeyri-mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, fondsuz kitabxana mövcud ola bilməz. Ona görə də vaxtilə fond anlayışı “Kitabxana”sözünün yaranmasına səbəb olmuşdur. Hərfi mənada fond sözünün yunan dilindən tərcüməsi “kitab saxlayıcı” deməkdir. Əsrlər boyu “kitabxana” və “kitab fondu” anlayışları biri-birindən fərqləndirilməmişdir. Kitabxana sözü altında “çox və ya az miqdarda kitabların yığılı” nəzərə alınmışdır.

Əvvəllər “kitabxana fondu” termini əvəzinə “kitab kolleksiyası”, kitabxana şöbəsi”, “kitabların toplanması”, “kitab əmlakı” və s. sözlər işlənmişdir. “Fond” sözü həqiqi mənada kitabxanaşünaslıq aləmində XX əsrin 20-ci illərində və ondan sonrakı dövrlərdə meydana gəlmişdir.

Kitabxana fondunun yaranması obyektiv olaraq mədəni inkişafın gedişi prosesi ilə müəyyən edilir. Sosial təcrübəni qoruyub saxlamaq, onları yeni nəslə çatdırmaq məqsədilə informasiyanın müəyyən daşıyıcılarda həkk olunmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu da son dövrlərdə “sənəd” adını almışdır. Bu söz latın sözü olaraq “öyrədirmə, məlumat verirəm” deməkdir.

İnsan idraki tərəfindən yaradılmış və xüsusi daşıyıcılarda istifadə və qorunma məqsədilə əks etdirilmiş informasiya (1960-cı illərdən) sənəd hesab olunur. Bu informasiyalar istənilən daşıyıcılara yerləşdirilərək (kirab, kağız, plyonka, maqnit lentləri, mikrofiş, qrammofon valı, disk, CD-ROM və s.) kitabxana fondlarında saxlanılır.

Müəyyən dövrlərdə “sənəd” və “kitab” əlaqələri haqqında bir sıra ziddiyyətli fikirlər irəli sürülmüşdür. Hətta 1970-ci illərin axırlarına qədər belə bir əqidə geniş yayılmışdı ki, kitabxana fondunu təşkil edən əsas ünsür kitab (geniş mənada) hesab olunur. Lakin çoxlu miqdarda yeni növlü sənədlərin sürətlə meydana gəlməsi müqabilində 1960-cı illərdə kitabın və onunla birlikdə kitabxananın taleyi haqqında müzakirələr yaranmışdır. Bununla belə sənəd növlərinin qəbul edilməsi “kitabların məhv olunması” nəzəriyyəsini, “kitabsız kitabxanalar” nəzəriyyəsini yaratmışdır. (13, s.21)

Belə bir fikir də irəli sürülür ki, güya kitablar mühafizə, təşkil, informasiyanın axtarılması və verilməsi sahəsində çətinlik yaradır və gələcəkdə kitabxanalar yalnız maşın daşıyıcılarında əks etdirilən informasiyalara malik olacaq, ya da öz fəaliyyətini dayandıracaqlar.

Bu məsələnin düzgün həlli XX əsrin 80-ci illərində müəyyənləşdirilmişdir. Onun mahiyyəti isə bundan ibarətdir ki, əsas məsələ “kitab” və ya digər terminlə deyildir. Məsələ həmin terminin məzmunundadır. Əgər “kitab” termininin məzmunu altında bütün informasiyaları əks etdirmək mümkün olarsa, onda bu termini bundan sonra da saxlamaq olardı. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hər şeydən əvvəl kitabxanaşünaslar özləri buna qarşı etiraz etmişlər.

Kitabda informasiya kinolentində olduğu kimi deyil, semiotik yəni, müəyyən edilmiş xüsusi işarələrlə (hərflər, rəqəmlər, heroqlif, not və s.) verildiyinə görə müxtəlif növ informasiyanın müəyyən növü əks etdirilir. Ona görə də informasiya mənbələri üçün ümumiləşdirilməş termin lazım olmuşdur ki, bu da sənəd termini adını almışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında müxtəlif növ sənədlər yerləşdirilmişdir. Kitabxananın fondu daim yeni ədəbiyyatlarla zənginləşdirilir. Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondunun zənginləşdirilməsi xüsusilə avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemi şəraitinə təsadüf etmişdir.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra kitabxana işinə dair də müstəqil qanunlar qəbul edilmişdir. 12 mart 1999-cu il “Kitabxana işi haqqında” Qanun Azərbaycanda kitabxana işinin əsas hüquqi bazasının mühüm dövlət sənədidir. Bu qanun Azərbaycan respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, kitabxana işinin və kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının formalaşması və mühafizəsi tələblərini, kitabxanaların maliyyələşdirilməsi mənbələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən etmişdir. Azərbaycanda Milli kitabxana ilə yanaşı Respublika əhəmiyyətli elmi-sahəvi kitabxanaların və icra hakimiyyəti orqanları kitabxanalarının məcburi nüsxələrlə təmin olunması bu qanunda öz əksini tapmışdır. AMEK Mərkəzi Elmi Kitabxanasının əsas komplektləşdirmə mənbəyi Qanunun “Kitabxanaların pulsuz məcburi nüsxələrlə təchizatı” adlanan 15-ci maddəsinə əsaslanır. (10)

Azərbaycan Respublikasının Qanunu respublikamızın bütün kitabxanaları, o cümlədən MEK-nın həyatında mühüm və əhəmiyyətli bir hadisə olmuşdur. Bu Respublika Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının elmin, mədəniyyətin, nəsillərin tərbiyəsini təmin edən, kitab fondlarına, onların mühafizəsinə yetirdiyi diqqət və qayğının nəticəsi idi. Qanun respublikada kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini təyin etməklə, kitab fondlarının formalaşmasını, mühafizəsi tələblərini, kitabxanaların maliyyə mənbələrini və beynəlxalq əməkdaşlıq prinsiplərinin inkişafı məsələlərini müəyyənləşdirmişdir. Bununla yanaşı kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması, kitab fondlarının, qiymətli nəşrlərin müasir, elektron daşıyıcılarına köçürülməsi, İNTERNET şəbəkəsində milli fondlarımızın əks etdirilməsi və dünya informasiya fəzasına inteqrasiya kimi prinsipləri də Qanunda müəyyən edilmişdir.

Respublikanın siyasi nüfuzunun yüksəldilməsi ilə bağlı bir çox xarici dövlətlərin ölkəmizə maraq və diqqətinin artması nəticəsində ölkənin beynəlxalq əlaqələri genişləndi. Bu da öz növbəsində kitabxana fondunun yeni ədəbiyyatlarla komplektləşdirilməsi və beynəlxalq elmi ədəbiyyat mübadiləsi sahəsində dönüş yaratdı. Əgər 90-cı illərə qədər Mərkəzi Elmi Kitabxana dünyanın 55 ölkəsinin 500-dən artıq elmi müəssisəsi ilə kitab mübadiləsi təşkil edirdisə və onun fonduna 100.000 nüsxə ədəbiyyat daxil olurdusa, 1991-1993-cü illərdə beynəlxalq əlaqələrin pozulması nəticəsində dövrü nəşrlərin və digər sənədlərin əldə edilməsi imkansız olmuşdur. Lakin müstəqillik illərində bu əlaqələr genişlənməmiş və artıq 2004-cü ildə kitabxana dünyanın 60 ölkəsinin 549 elmi təşkilatı, elmi-tədqiqat məssisələri, nəşriyyatları və assosiasiyaları, ali təhsil müəssisələri, kitabxanaları ilə beynəlxalq kitab mübadiləsi həyata keçirir və təqribən hər il 46 min nüsxə ədəbiyyat əldə edir. (9,s.5-6)

Kitabxana ABŞ, Türkiyə, Almaniya, Çin, İngiltərə, Kanada, Yaponiya, MDB ölkələrinin kitabxanaları ilə sıx əlaqə saxlayır.

Bununla yanaşı, kitabxananın respublikada fəaliyyət göstərən humanitar fondlarla, o cümlədən SOROS fondu ilə, bir çox səfirliklərlə əlaqəsi genişləndi. Belə ki, 2002-ci il martın 28-də Fransa səfirliyi tərəfindən Fransız dilli oxucular arasında fransa ədəbiyyatının təbliğini genişləndirmək məqsədi daşıyan “Azərbaycan-Fransa Elmi Mədəni Əlaqələr Mərkəzi”nin açılışı kitabxananın fəaliyyətində əlamətdar hadisə olmuşdur. Eyni zamanda kitabxana bir çox layihələrdə yaxından iştirak etmişdir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində kitabxana bir sıra nüfuzlu təşkilatların, o cümlədən 1998-ci ildə Beynəlxalq Kitabxanaçılıq Assosiasiyaları Federasiyasının (İFLA), Avrasiya Kitabxana Assambleyasının, Beynəlxalq Elmlər Akademiyaları Assosiasiyası Direktorlar Şurasının, Zaqafqaziya İnformasiya Mütəxəssisləri Assosiasiyasının və s. üzvlüyünə qəbul edilmişdir. (9,s.6) Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, nəşriyyat və mətbələrdən, ayrı-ayrı kitab müəlliflərindən, humanitar təşkilatlardan hədiyyələrin alınması beynəlxalq kitab mübadiləsi hesabına və “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən məcburi nüsxələrin alınması kitabxananın komplektləşdirmə ehtiyacını qismən də olsa həll etmiş oldu.

Məlum olduğu kimi XX əsrin sonlarından kitabxanalar müxtəlif informasiya proseslərinə cəlb olunmuşlar. Artıq cəmiyyətdə informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Müxtəlif informasiya sistemləri yaranmışdır. Həmin sistemlər funksiyalarından asılı olaraq informasiya axtarışı, informasiya-idarəetmə, informasiya hesablayıcı, məlumatın işlənməsi, avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri və s. adlandırılmışdır.

İnformasiyanın toplanması, kompüterə daxil edilməsi, saxlanması, işlənməsi və sonradan axtarışı və mübadiləsi üçün avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya axtarışı sistemləri tətbiq edilmişdir.

Məlumdur ki, avtomatlaşdırma prosesi Qərb ölkələrinin kitabxanalarına XX əsrin 60-70-ci illərindən, Rusiyanın və MDB ölkələrinin bir çox kitabxanalarına isə 70-80-ci illərdən daxil olmuşdur.

Bu günə qədər Qərb ölkələrinin firmaları, Rusiya, Ukrayna, Belarus, Qazaxstan müəssisələri müxtəlif proqram və informasiya sistemləri işləyib hazırlamışlar. Bu proqram və sistemlər bir çox kitabxanalar tərəfindən bəyənilərək kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesində müvəffəqiyyətlə istifadə olunmuşdur. Respublikanın bir sıra iri kitabxanaları, o cümlədən AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası son illər kitabxana-biblioqrafita proseslərinin avtomatlaşdırılması məsələlərinə

ciddi diqqət yetirmişdir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycanda və respublikadan kənarında keçirilmiş elmi konfrans, seminar və müşavirələrdə iştirak etməklə Qərb ölkələrinin, Rusiya və MDB ölkələrinin kitabxanalarının qabaqcıl iş təcrübəsi öyrənilmiş və onlara əsaslanaraq avtomatlaşdırma proseslərinin tətbiq olunmasında müəyyən işlər görülmüşdür (6,s.25).

Kitabxanalarda avtomatlaşdırma proseslərinin tətbiqi onların bütün fəaliyyət istiqamətlərini əhatə edir: ədəbiyyatın abunəsi, komplektləşdirilməsi, işlənməsi, kataloqlaşdırılması, xidmət sahələrini: abonement, qiraət zalları, kitabxanalararası abonement, ədəbiyyatın mühafizəsi, nadir nəşrlərin konservasiyası, xarici ölkələrlə ədəbiyyat mübadiləsinin təşkili və biblioqrafik fəaliyyətin ən mühüm istiqamətlərindən biri olan biblioqrafik informasiya xidməti fəaliyyəti və s.

“Kitabxana işi haqqında” Qanun Respublika kitabxanaları, o cümlədən MEK-nın qarşısında geniş imkanlar açır. Kitabxana işi proseslərinin avtomatlaşdırılması məsələlərinə daha ciddi yanaşılmışdır. Kitabxana xüsusi ədəbiyyatlarla təmin olunmuş, konfranslar keçirilmişdir.

“Avtomatlaşdırma” dedikdə kitabxana-informasiya texnologiyalarında və təcrübəsində kompüter-proqram təminatının tətbiqi və inkişafı nəzərdə tutulur. Bəzən bu anlayışa sinonim kimi “kompüterləşdirmə” anlayışı işlədirlər. Kompüterləşdirmə avtomatlaşdırmanın bir mərhələsi və ya komponentidir. Burada əsas məqsəd kompüterlərin konkret miqdarda və modeldə alınması, yaradıcı qurğuların müəyyən edilməsi, kitabxananın bölmələrində optimal yerləşdirilməsi, proqram təminatının və istifadə rejiminin təyiniidir. Belə demək olar ki, əgər oxu zalında kompüter qoyub oxucuya yeni daxil olan ədəbiyyatla tanış olmaq imkanı yaranırsa, bu artıq avtomatlaşdırma deyil, daha dəqiq desək onun bir daxili mərhələsidir. Əgər biz əməkdaşları və oxucuları öyrəniriksə və ya oxu zalında olan bir kompüter digərləri ilə hər hansı şəbəkə ilə əlaqələndirilirsə bu proses informasiyalaşdırılma adlandırıla bilər.

Beləliklə, avtomatlaşdırma dedikdə kitabxana işçilərinin iş yerində və oxucu yerlərində kompüterlərin qurulması və nəticədə əməkdaşların yorucu, təkrar olunan işdən, ənənəvi kartotekaların tərtibindən və s.-dən azad olması, oxuculara işə fərdən ədəbiyyatın axtarışı və verilməsi üçün rahat şərait yaradılmasıdır.

2003-cü ildə Mərkəzi Elmi Kitabxanada “Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması” şöbəsi fəaliyyətə başlamışdır. Şöbə 2000-ci ildən fəaliyyət göstərən Açıq Cəmiyyət İnstitutu SOROS fondu tərəfindən 6 kompüterlə təmin edilmişdir. İnternet şəbəkəsinə qoşulmuş kompüterlər kitabxananın imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. Bundan əlavə 2003-cü ilin əvvəlində “Mərkəzi Elmi Kitabxanada kitabxana-biblioqrafiya

proseslərinin avtomatlaşdırılmasının əsas istiqamətlərinin təxmini planı”nı hazırlamışdır ki, bu plana əsasən də bir neçə istiqamətdə iş aparılır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Komplektləşdirmə istiqamətində-kitabxanaya daxil olan sənədlər (kitab, dövri mətbuat, qəzet, dissertasiya, avtoreferat, CD-ROM və b.) xüsusi baza proqramı vasitəsilə kompüterə daxil edilir və nəticənin statistik uçotunu, sənədlərin müxtəlif parametrlərdə axtarışını və təhlilini təmin edəcək;

2. Elektron kataloqun yaradılması istiqamətində - “Gələcək naminə” təşkilatı ilə MEK-nın birgə layihə çərçivəsində nəzərdə tutulmuş Kitabxananın Azərbaycan dilində ədəbiyyat fondunun elektron kataloqunun yaradılması üzrə işə başlanılmışdır. Elektron kataloqun məlumat bazalarına təxminən 100.000-nə qədər kitab retrokonversiya vasitəsilə daxil ediləcək;

3. Oxuculara kitabxana xidməti istiqamətində - xüsusi proqram vasitəsilə oxucuların elektron kartotekasının hazırlanması üzrə iş başlanılmışdır. Bu proqram abonentlərin (kitabxanaçı abonent daxil olmaqla) qeydiyyatını, uçotunu, müxtəlif parametrlərlə axtarışını, oxuculara verilən və qaytarılan ədəbiyyatın qeydiyyatını, borclu olan oxucuların avtomatlaşdırılmış nəzarətini və s. həyata keçirilməsini təmin edir;

4. Beynəlxalq kitab mübadiləsi istiqamətində - xarici partnyorları ilə respublika daxilində müxtəlif təşkilatlarla elektron rabitə vasitəsi ilə müvəffəqiyyətlə işgüzar yazışmalar aparılır və mübadilə məqsədilə müqavilələr bağlanılır.

Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasını daxili və xarici proseslərə ayırmaq olar. Daxili proseslər dedikdə kitabxanalarda ümumi halda texnoloji və idarəetmə prosesləri və əməliyyatları başa düşülür. Burada komplektləşdirmə, kitabışləmə, fondun mühafizəsi, biblioqrafik proseslər, xidmət, statistika, iqtisadi təhlil, mühasibat uçotu, marketing fəaliyyəti və bunlarla bağlı olan yüzlərlə əməliyyatlar daxildir. XX əsrin 80-ci illərə qədərki dövrdə deyilən proseslərin və onlara aid əməliyyatların kompleks halda avtomatlaşdırılması nəticəsində bir sıra avtonom kitabxana-informasiya sistemləri yaradılmışdır.

Azərbaycan kitabxanalarının daxili proseslərini avtomatlaşdırmaq üçün hazırda İRBİS (Rusiya regional inteqral kitabxana-informasiya sistemi) və Respublika Milli Kitabxanasında ABŞ-ın VTLS (Virciniya Texnikal Library System) korporasiyasının eyni adlı sistemi (VTLS) tətbiq edilir. (14,s.16)

İRBİS sistemi MDB ölkələrinin bütün tip kitabxanalarında tətbiq edilmişdir. 2002-ci ilə qədər bu sistemin üç nəslə, versiyası olmuşdur. Həmin ildən başlayaraq sistemin dördüncü nəslə, yəni İRBİS-64 işlən-

məyə başlamışdır. 2004-cü ildə həmin versiyanın sənayedə istismarına başlanmışdır. Bu versiya Azərbaycan kitabxanalarına alınaraq tətbiq edilməkdədir. Əvvəllər İRBİS 32 versiyası tətbiq edilmişdir. Bu sistemə nisbətən yeni versiyanın (İRBİS-64) bir sıra üstünlükləri vardır. (2, s.109)

Dünyada baş verən bu müsbət dəyişikliklər Azərbaycandan da yan keçməmişdi. Son dövrdə bu sahədə bir sıra uğurlar qazanılıb. Respublikanın bir neçə iri kitabxanaları kompüter sistemi əsasında fəaliyyət göstərir, eyni zamanda oxucular internet vasitəsilə dünya kitabxanaları ilə də sərbəst şəkildə əlaqə saxlayırlar. İnternet xidmətinin bu imkanlarından istifadə edən Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası ABŞ-ın ölkəmizdəki səfirliyinin Tədris və İnformasiya Mərkəzi ilə birlikdə İnternetdə “Azərbaycan ədəbiyyatının antologiyası” adlı elektron kitabxana yaratmışdır.

Kitabxanaların daxili proseslərinin avtomatlaşdırılması baxımından nisbətən qabaqcıl mövqe tutan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında ilk növbədə 1990-2003-cü illəri əhatə edən tematik məlumat bazaları yaradılmışdır(14,s.6). Bunlardan “H.Əliyev şəxsiyyəti Rusiya mətbuatında”, “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan”, “Qarabağ müharibəsi”, “Azərbaycanda seçkilər”, “İlham Əliyev” və s. Şöbədə həmçinin insan hüquqlarına dair informasiya ehtiyatları əsasında məlumat bazası yaradılmışdır, atom enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin 17 istiqamət üzrə CD-ROM nəşri komplektləşdirilmişdir.

AMEA MEK-nın xidmət göstərdiyi əsas kontingent – elmi işçilər, professorlar, aspirantlardır. Mütəxəssislərin yüksək informasiyaya malik olması fondun yüksək səviyyədə komplektləşdirilməsini tələb edir. Hazırkı dövrdə AMEA MEK-da fondun komplektləşdirilməsi ənənəvi üsulla və İNTERNET vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu gün rəqəmli texnologiyadan istifadə edərək çox asanlıqla oxucunu maraqlandıran kitabı tapıb oxumaq və ya onun haqqında bütün məlumatı öyrənib sifariş vermək mümkündür. Komplektləşdirmənin qarşısında duran məsələləri həll etməyin ilk yolu şərti olaraq nəşriyyatların saytlarını araşdırmaq, real və virtual kitab mağazalarına baxmaqdır. Müsbət haldır ki, artıq nəşriyyatların çoxu İNTERNET-ə qoşulmuşdur. Bunlardan çoxu elektron kataloqlar hazırlamışdır ki, bu da AMEA MEK-na istənilən kitabın nəşri ili, sərəlvhəsi, müəyyən məzmun və ya janra uyğun axtarışın aparılmasına imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamına müvafiq olaraq Azərbaycan dilində kütləvi nəşrlər çap olunur.

Respublikanın kitabxanalarına hədiyyə olunan kitablar AMEA MEK-sı fondunun da zənginləşdirilməsinə kömək etmişdir. Belə ki, 2005-ci ilin iyun ayınadək nəşr olunan 106 adda kitabdan 5500 nüsxə kitabxanaya daxil olmuşdur (12,s.78). Bu təkcə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondunun deyil, həm də kitab mübadiləsinin genişlənməsinə kömək etmişdir. Həmin kitablar arasında Azərbaycan yazıçılarının, dünya klassiklərinin əsərləri latın qrafikası ilə çap olunmuşdur.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi dövrümüzdə kitabxanalararası elmi və mədəni əlaqələrin bərpası və genişləndirilməsində, elmi məlumatların toplanması və yayılmasında əsas yerlərdən birini tutur. Dünyanın inkişaf etmiş xalqları ilə elmi və mədəni əlaqələrin yaradılmasında kitab mübadiləsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasında aparılan beynəlxalq kitab mübadiləsi xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsində əsas mənbələrdən biridir (12,s.77).

2003-cü ildə MEK-na beynəlxalq əlaqələri genişləndirmək məqsədilə daima yazışmalar aparmış, ədəbiyyat qıtlığı, nəşrlərin müntəzəm daxil olmaması nəticəsində pozulmuş mübadilə əməliyyatlarının bərpa edilməsi üçün çalışmışdır. Kitabxana ABŞ, İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Türkiyə, MDB dövlətləri və digər ölkələrin Akademiyaları, Elmi-Tədqiqat institutları, kitabxana və informasiya təşkilatları, cəmiyyətləri və assosiasiyaları, ali təhsil müəssisələri, nəşriyyatlar, redaksiyalar, ayrı-ayrı elm və mədəniyyət xadimləri ilə əlaqə yaradaraq ədəbiyyat və informasiya mübadiləsi aparmışdır.

2003-cü ildə MEK-na 58-ə yaxın dövlətin 558 təşkilatı, tədqiqat müəssisələri, kitabxanalar, ali təhsil müəssisələri, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərilə mübadilə və informasiya əlaqələri aparmışdır. (14) Beynəlxalq kitab mübadiləsi MEK-nın fondlarının komplektləşdirilməsinin əsas mənbələrindən biridir. Demək olar ki, o xarici ədəbiyyatın daxil olmasının yeganə kanalı olaraq qalır. 2003-cü ildə BKM-si vasitəsi ilə kitabxanaya 4.228 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır. Xarici dövlətlərin kitabxanalarına: Şərq ölkələrinə 697, Qərbi Avropa ölkələrinə 1.415, MDB ölkələrinə 238 nüsxə ədəbiyyat göndərmişdir.

Sonrakı illərdə də Mərkəzi Elmi Kitabxana elmi-tədqiqat işlərinin planına əsasən Universal sənəd-informasiya fondlarının AMEA ETM-nin elmi-tədqiqat istiqamətinə uyğun milli və xarici elmi çap və elektron nəşrlərlə komplektləşdirilməsi, mühafizəsi, istifadəsinin təşkili, təbliği, elmi fondların bərpası və konservasiyası, elmin analitik-informasiya təminatı, kitabxana-informasiya işinin tədqiqi, kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması istiqamətində fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Ədəbiyyatın elmi komplektləşdirilməsi söbəsi, Qərbi Avropa ədəbiyyatı şöbəsi və Şərq ədəbiyyatı şöbəsi AMEA ETM-lərində aparılan tədqiqatların istigamətinə müvafiq Azərbaycan və xarici dillərdə fondların elmi ədəbiyyatla komplektləşdirilməsini davam etdirmişdir.

Azərbaycan və rus dillərində elmi ədəbiyyatın cari komplektləşdirilməsi məqsədilə aparılan tədqiqatların mövzularının təhlili aparılmış və elmi ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin profili müəyyənləşdirilmişdir.

Kitabxananın fondunun elmi ədəbiyyatla cari komplektləşdirilməsi “Qasid”, “Avista” firmasından, nəşriyyatlardan, “məcburi nüsxələrin alınması, müxtəlif mənbələrdən ədəbiyyatın sifarişi və komplektləşdirilməsinin mühüm mənbələrindən biri olan beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə aparılmışdır. Eyni zamanda bu mərhələ alim və mütəxəssislərdən, təşkilatlardan alınmış kitab hədiyyələrinin hesabına həyata keçirilmişdir.

Belə ki, 2006-cı ildə kitabxanaya 16.081 nüsxə ədəbiyyat daxil olmuşdur, o cümlədən 3.752 nüsxə xarici dillərdə. Daxil olan 6.319 nüsxə kitabların 3.787 nüsxəsi –Azərbaycan dilində, 1.315 nüsxəsi rus dilində, 1.217 nüsxəsi – Qərbi Avropa və Şərq dillərindədir. Kitabxanaya daxil olan dövrü və ardı davam edən ədəbiyyatın ümumi sayı 7.299 nüsxə olmuşdur ki, onların 1.917 nüsxəsi xarici dillərdədir (14).

2006-cı ildə kitabxananın elektron bazası genişlənməmişdir. “Ədəbiyyatın elmi komplektləşdirilməsi şöbəsi” vasitəsilə kitabxanaya AMEA-nın bir sıra nəşrləri həm də elektron variantında toplanmışdır. Həmin nəşrlər şöbədə toplanaraq vahid formada işlənmişdir. Buraya AMEA-nın “Xəbərlər”i (2005-2006-cı il üçün bütün nömrələr), “Yer elmləri (2005-2006), “Azərbaycan kimya jurnalı” (2001-2006), “Məruzələr” (2004-2005), “Hesabatlar” (2003-2005), “Biologiya jurnalı” (2005-2006), “İnformasiya texnologiyaları problemləri” (2005-2006) jurnalının elektron variantı daxildir. 2006-cı ildə Mərkəzi Elmi Kitabxanaya elektron formada 36 dissertasiya və avtoreferat daxil olmuşdur.

Mərkəzi Elmi Kitabxana respublikada beynəlxalq kitab mübadiləsi mərkəzi olaraq beynəlxalq əlaqələrini daima genişləndirir. 2006-cı ildə kitabxana xarici ölkə partnyorları, o sırada Elmlər Akademiyaları, elmi-tədqiqat institutları, kitabxana və informasiya mərkəzləri, cəmiyyət və assosiasiyaları, ali təhsil müəssisələri, nəşriyyatlar, ayrı-ayrı elm və mədəniyyət xadimləri və digərlərilə apardığı yazışmaları davam etdirərək ədəbiyyat qıtlığı, nəşrlərin müntəzəm daxil olmaması nəticəsində pozulmuş mübadilə əməliyyatlarının bərpa edilməsi üçün çalışmışdır.

Kitabxananın ən aktiv partnyorları olan ölkələr ABŞ, İsveçrə, İtaliya, Yaponiya, Bolqariya, Almaniya, Türkiyə, İran, Misir, Suriya, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, MDB dövlətləri və digərləridir.

Əgər 2006-cı ildə kitabxana dünyanın 65 dövlətinin 612 təşkilatı ilə əlaqə saxlayaraq ədəbiyyat və informasiya mübadiləsi aparırdısa, hazırda kitabxana 72 dövlətin 571 təşkilatı ilə əlaqə saxlayaraq ədəbiyyat və informasiya mübadiləsi aparır.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi nəticəsində 2006-cı ildə kitabxanaya 4010 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır. Eyni zamanda Şərq ölkələrinə 330 nüsxə, Qərbi Avropa ölkələrinə 914 nüsxə, MDB ölkələrinə 1514 nüsxə ədəbiyyat göndərilmişdir. (7,s.65) 2008-ci ildə isə beynəlxalq kitab mübadiləsi vasitəsilə 4073 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır. Eyni zamanda Şərq ölkələrinə 666 nüsxə, Qərbi Avropa ölkələrinə 344 nüsxə, MDB ölkələrinə 724 nüsxə ədəbiyyat göndərilmişdir.

AMEA-sı MEK-nın kitab fondunun planlı şəkildə zənginləşdirilməsində və komplektləşdirilməsinin elmi əsaslarla təşkil olunmasında mühüm rol oynayan köməkçi məlumat aparatı (komplektləşdirmənin tematik kartotekası, cari komplektləşdirmə kartotekası, komplektləşdirilən ədəbiyyatın toplu kartotekası, ədəbiyyatın yenidən komplektləşdirilməsi kartotekası və s.) ilə kitabxanada ciddi redaktə işləri aparılır. Nəticədə AMEA-nın Elmi-Tədqiqat müəssisələrində aparılan elmi-tədqiqat mövzuları təhlil edilmiş, kartotekalarda müvafiq dəyişikliklər aparılmış, aktuallığını itirmiş mövzular çıxarılmış, elmi ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi profili müəyyənləşdirilmişdir.

Eyni zamanda kitabxananın fondlarının müasir dövrə uyğun inkişafı məqsədilə “Yeni şəraitdə AMEA ETM-lərin profilinə uyğun olaraq fondların elmi ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi”, “Fondların müasir komplektləşdirmə mexanizminin yaradılması” istiqamətində tədqiqat işləri aparılmış, alınan nəticələr təhlil edilmiş və ETM-lərdə aparılan elmi-tədqiqat prioritet və perspektivli mövzuları müəyyənləşdirmişdir. Onların əsasında ən aktual mövzulara aid çap və elektron elmi nəşrlər əldə edilmiş və oxucuların istifadəsinə verilmişdir (8,s. 18).

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası respublikada ən iri elmi kitabxanadır. 90 ilə yaxın fəaliyyət göstərən kitabxana çox mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir. XX əsrin 70-80-ci illərində keçmiş SSRİ-də böyük nüfuz qazanmış kitabxana 90-cı illərdə maliyyə çətinlikləri ilə üzləşmiş, ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi problemləri, informasiya təminatı passivliyi, beynəlxalq əlaqələrin zəifləməsi, maddi-texniki bazanın yetərli olmaması, kompüter texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı problemlərin qarşıya çıxması səbəbindən böhran vəziyyətinə düşmüşdür.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra ölkənin digər kitabxanaları kimi MEK-na da öz xidmət işini yeni şəraitə uyğun tələblər əsasında qurmağa başlamışdır. Belə ki, Beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində kitab-

xana bir sıra nüfuzlu təşkilatların üzvlüyünə qəbul edilmişdi. Kitabxanada “Kitabxana işinin avtomatlaşdırılması” şöbəsi yaradılmışdır. 2003-cü ildən İRBİS-in tətbiqi ilə məşğul olmağa başlamışdır. Kitabxanada “Mərkəzi Elmi Kitabxanada kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasının əsas istiqamətlərinin təxmini planı” hazırlanmışdır. Bunlar: komplektləşdirmə istiqamətində, elektron kataloqun yaradılması istiqamətində, oxuculara kitabxana xidməti istiqamətində, Beynəlxalq kitab mübadiləsi istiqamətindən ibarət olmuşdur .

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan.-2007.-21 aprel.*

2. *Бродовский А.М., Новое поколение автоматизации библиотек ИРБИС-ИРБИС-64 от электронного каталога к полнотекстовым БД /А.М. Бродовский, К.О. Сбойчиков // Науч. и техн. библиотеки.-2005.- №7.- С.107-110.*

3. *Əliyeva- Kəngərli, A. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası-80. / A. Əliyeva- Kəngərli // Elmi əsərlər/ AMEA MEK-80.- Bur 6.-B.,2005.-S.7-24.*

4. *Əliyeva- Kəngərli, A. Müasir Azərbaycanda elmin-informasiya təminatı və kitabxanalar./ A. Əliyeva- Kəngərli -B.:Elm,2007.-394 s.*

5. *Həsənov M.M. Kitabxana fondunun yaranması,formalaşması və idarə edilməsi: Dərs vəsaiti / M.M.Həsənov -B.:BDU, 2004.-143 c.*

6. *Hüseynova, F. Kompüter texnologiyalarının tətbiqi mərhələsində AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında bibliografik-informasiya xidmətinin təşkili:ənənə və perspektivlər /F. Hüseynova // Elmi əsərlər /AMEK MEK-80.-Bur.4.-B.,2003.-S.24-32.*

7. *Hüseynova,F.İ. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının fəaliyyətinin 2006-cı il üzrə əsas yekunları / F.İ.Hüseynova,Q.Ə.Cəfərova // Elmi əsərlər /AMEA MEK-na.-Bur. 8.-B.,2008.-S.64-77.*

8. *Hüseynova,F.İ. Mərkəzi Elmi Kitabxana:Yekunlar və nailiyyətlər / F.İ.Hüseynova, Q.Ə.Cəfərova // Elmi əsərlər /AMEA MEK-na .-Bur.9.- B., 2009.-S.16-30.*

9. *Xələfov,A.A. Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası müstəqillik illərində / A.A.Xələfov // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2004.-№4 .-S.3-11.*

10. *Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu //Azərbaycan.-1999.-14 mart.*

11. *Rüstəmov, Ə. Respublika kitabxanalarında əsas proseslərin avtomatlaşdırılması / Ə.Rüstəmov, N.Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2007.-№2.-S.15-28.*

12. *Rzayeva, S. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi məsələləri / S.Rzayeva // Elmi əsərlər / AMEA MEK-80.-Bur.6.- B.,2005.-S.69-78.*

13. *Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: Учебник / Ю.Н.Столяров.-М.:Книжная палата,1991.- 270 с.*

14. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının 2000-2008-ci il hesabatları*

15. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsinin 2003-2009-ci il hesabatları*

S.МУСТАФАЕВА

**ОРГАНИЗАЦИЯ ФОНДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ
БИБЛИОТЕКИ НАН В УСЛОВИЯХ АВТОМАТИЗАЦИИ
РЕЗЮМЕ**

За 80 лет своей деятельности Центральная научная библиотека Национальной Академии Наук Азербайджана всегда уделяла первостепенное внимание в оказании помощи ученым в подборе информации, которая имеет существенное значение для изучения и дальнейшего развития науки в Азербайджане.

В статье рассматриваются этапы развития и современное состояние книжных фондов научной библиотеки НАН Азербайджана в условиях автоматизированной системы.

S.MUSTAFAYEVA

**THE ORGANIZATION OF FUNDS OF CENTRAL SCIENTIFIC
LIBRARY NAS IN CONDITIONS OF AUTOMATION SUMMARY**

For 80 years of the activity of the Central scientific library of the National Academy of the Sciences of Azerbaijan always paid paramount attention in rendering assistance of scientists in selection of the information, which has essential value for studying and the further. Development of science in Azerbaijan. In article is analyzes the stages of development and a modern condition of book finds of scientific library NAS of Azerbaijan in conditions of the automated system.